

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Лічэбнік

Агульнавядома, што кожная часціна мовы валодае сваім наборам прыкмет, уласцівасцей, сваімі граматычнымі катэгорыямі, сваёй функцыяй у сказе і ступенню частотнасці выкарыстання ў паўсядзённым маўленні, сваімі цяжкасцямі пры засваенні і памылкамі ва ўжыванні, якія неабходна папярэдзіць, а таму патрабуе і своеасаблівых спецыфічных агульнаадукацыйных, практычных і іншых мэт пры навучанні на занятках.

Прыступаючы да ўдасканалення ведаў па раздзеле “Лічэбнік”, настаўнік павінен дакладна акрэсліць для сябе, якія тэарэтычныя звесткі патрэбна абавязкова ўзнавіць і якія практычныя навыкі неабходна выпрацаваць у вучняў. На думку многіх даследчыкаў, важнае значэнне маюць тэарэтычныя веды пра класіфікацыю лічэбнікаў, таму што менавіта ад гэтага залежыць свядомае засваенне правілаў скланення розных груп лічэбнікаў, менавіта гэта складае аснову авалодання нормамі вымаўлення і напісання лічэбнікаў як асобнага класа слоў мовы.

Вялікая колькасць памылак пры ўжыванні лічэбніка ў вусным і пісьмовым маўленні выклікана, па-першае, тым, што ў друкаваных тэкстах лічэбнікі перадаюцца лічбамі (г. зн. сімваламі), і, па-другое, у паўсядзённым жыцці мы не так часта аперыруем дакладнымі лічбамі, а гэта ўсё не спрыяе выпрацоўцы нормаў правільнага ўжывання лічэбнікаў у пісьмовай і вуснай формах.

1. Укажыце (побач у дужках) часцінамоўную прыналежнасць слова *адзін* (*адна, адно*) у прапанаваных сказах.

1. Даспявае маліна ў зялёным садку; Ходзіць красна дзяўчына *Адна* (____) па садку (А. Куляшоў).

2. Сем раз адмерай, адзін (____) – адрэж (Прыказка).

3. Спачатку Лясніцкі меркаваў, што здраднік – адзін (____) з гэтых шаснаццаці (І. Шамякін).

4. *Адно* (____) толькі стажарышча, прысыпанае снегам, чарнелася засохлымі дубовымі галінамі (Якуб Колас).

5. Аб *адной* (____) вадзе сыт не будзеш (Прыказка).

6. *Адзін* (____) з гасцей параіў быў праз суд спагнаць з Грамабойчыка ўтратнае (К. Крапіва).

7. *Адзін* (____) і пры месяцы робіць, а другі і пры сонцы спіць (Прыказка).

8. Думаў дзед і пра сваю хату, што праз колькі дзён застанеца *адна* (____), без гаспадароў (Якуб Колас).

9. [Туляга:] – Гэта далёкі продак *аднае* (____) нашай хатняй жывёліны (К. Крапіва).

10. Адна (____) галава добра, а дзве яшчэ лепш (Прыказка).

2. Устаноўце адпаведнасць паміж сказам з адзінкай *першы* і значэннем гэтай адзінкі, рэалізаваным у сказе.

	<i>Сказ</i>		<i>Значэнне</i>
А	Першае, што кінулася ў вочы, – нідзе не было саламяных стрэх (А. Пальчэўскі)	1	‘самы лепшы, выдатны’
Б	У аконныя шыбы глядзелася першая вясна (К. Чорны).	2	‘перадавы, вядучы’
В	Першы прывал на паходзе быў назначан у фальварку Віркуцце (Якуб Колас).	3	‘тое, што адбылося або стала аб’ектам дзеяння раней за ўсё’
Г	Ваяваць у першым эшалоне.	4	‘які вядзе асноўную мелодыю, верхні’
Д	Значную з’яву ў гісторыі беларускага тэатра ўяўляе першы беларускі прафесійны тэатр, які насіў назву “Народны тэатр” (“Беларусь”).	5	‘ліч. парадк. да адзін’
		6	‘які раней не існаваў, не ўзнікаў’
		7	‘які з’яўляецца, здараецца, адбываецца ў самым пачатку чаго-небудзь’
		8	‘самы важны, галоўны’

3. Размяркуйце прапанаваныя назоўнікі па слупках табліцы, спалучыўшы іх з адпаведнымі лічэбнікамі.

Спалучаюцца з <i>два</i> (<i>абодва</i>)	Спалучаюцца з <i>дзве</i> (<i>абедзве</i>)

Дзяўчына, сын, марабу, гусь, шымпанзэ, дачка, студэнт, узгорак, дом, кветка, дрэва, міс, перапіс, фрау, далонь, медаль, шынель, крыніца, завод, какаду, студэнтка, сабака.

4. Запішыце, якія літары і іх назвы ў агульнаўсходнеславянскай мове абазначалі лічбы 30, 40, 50, 70, 80.

5. Запішыце сказы, побач у дужках укажыце, пра асоб якога полу ідзе ў іх гаворка.

1. Абедзве (____) спяшаліся на заняткі.

2. У гуках музыкі Абодва (____) ўспаміналі Пару далёкую, шчаслівую вясну (А. Александровіч).

3. Не лёгкі шлях прайшлі абое (____) (Якуб Колас).

4. Абедзве (____) міла ўсміхаліся.

5. Абодва (____), убачыўшы Аляксея і азірнуўшыся па баках, прыветліва ківалі яму (Т. Хадкевіч).

6. Абое (____) радаваліся нечаканай сустрэчы.

6. Агульнавядома, што лічбавае значэнне маюць і адзінкі метрычнай сістэмы.

А. Размяркуйце прапанаваныя старадаўнія адзінкі вымярэння па адпаведных слупках табліцы: вярста, лот, пуд, мядніца, аршын, сажань, залатнік, асьміна, камень, беркавец, карэц, шнур, кварта, цяля.

Мера даўжыні і плошчы	Мера аб'ёму сыпкіх рэчываў і вадкасці	Мера масы

Б. Вызначце лічбавае значэнне старадаўняй адзінкі *цяля*, калі вядома, што 24 цялі ўваходзяць у 1 локаць.

7. Запішыце 5-7 фразеалагізмаў, у склад якіх уваходзяць кампаненты-лічэбнікі.

8. Падбярэце рускія адпаведнікі да беларускіх прыказак, у склад якіх уваходзяць лічэбнікі:

1. Адно вока бачыць далёка, а два яшчэ далей.
2. Што будзе, то оудзе, а дзве смерці не будзе.
3. Дзе дзюх сзарыцца, там трэці карыстаецца.
4. Адзін дасужы, ды не дужы.
5. Селі капот, ды голы жывот.

9. Запішыце 5 назваў твораў (зборнікаў твораў) беларускіх аўтараў, у склад якіх уваходзяць лічэбнікі.

10. Патлумачце значэнне запазачаных слоў, матываванае лічэбнікамі: *дуэт, квартал, катрэн, пенталогія, трыціх*. Запішыце прозвішча вядомага беларускага аўтара і назву яго пенталогіі.

11. Як трэба вымаўляць “ноль” ці “нуль”, “абсалютны ноль” ці “абсалютны нуль”?

Як вы разумееце выраз “абсалютны н...ль”?

12. Пісьмова патлумачце значэнне канструкцыі *а дзевятай гадзіне*?

13. Запішыце (побач у дужках), якімі членамі сказа з'яўляюцца падкрэсленыя лічэбнікі і колькасна-іменныя спалучэнні.

1. А праз паўгадзіны ўжо тroe хлапчукоў спяшаліся да мурашніка... (У. Мясэвіч).

2. Вышыня яго [дуба] 42 метры, дыяметр амаль 2 метры... (У. Мясэвіч).

3. Анатоль Пятровіч прыгадвае свой першы ўрок (А. Пальчэўскі).

4. Польшча перадала нам у дар пяць зуброў (У. Краўчанка). Арлоўскі загадаў шасці партызанам пераапрагнуцца ў форму чыгуначнікаў (В. Панамароў).

5. За два тыдні да заняткаў маці прывяла Валодзю ў школу (А. Пальчэўскі). Тры дні стаіць яго плыт на адным месцы (Якуб Колас).

14. Укажыце побач у дужках, да якіх часцін мовы адносяцца наступныя словы.

1. Адзін, аднойчы, адзінка, адзіны, адна пятая, адзінства.

2. Пяцёрка, пяць, пяты, пяцёра, упяцёр, чатыры пятыя.

3. Двойчы, двойка, двое, удвая, два, дваіны.

4. Тры, тройчы, траіцца, траіны, утрох, троечнік.

5. Чатыры, чацвёрка, учатырох, чацвёрэра, чвэрць, дзве чацвёртыя.

15. Запішыце па-беларуску, укажыце від сувязі ў словазлучэннях з лічэбнікамі.

Два завода, пяць ствалоў, тры театра, шesць самалётаў, чатыры ложки, двадцать адрасоў, сорок тры вагона, восемнаццаць солдат, пяцсот чатыре ученика, десять слоў, двадцать два экзэмпляра.

16. Запішыце колькасна-іменныя спалучэнні са старажытнымі адзінкамі вымярэння ў сучаснай метрычнай сістэме.

Два сажні, тры аршыны, адна вярста, чатыры локці.

17. Аднавіце неабходныя лічэбнікі-кампаненты ў фразеалагізмах і прыказках. Падбярыце і запішыце сінонімы да першай і трэцяй адзінак.

1. ... рабое.

2. ... раз зманіш – другі не павераць.

3. ... дасужы, ды не дужы.

4. ... пальцам вузла не завяжаш.

5. Варона з куста, а ... на куст.

6. За аднаго бітага ... нябітых даюць, ды не бяруць.

7. З ... краскі вянок не саўеш.

8. За .. работ бярэцца, а ні адна не ўдаецца.

9. Лепей ... разоў змарыцца, як адзін раз пасварыцца.

10. ... кола ў возе.

11. ... разоў мер і то не вер.
12. Калі мужык здароў, дык у яго ... паноў.
13. У добрай галавы ... рук.
14. На сем прыганятых ... араты.
15. Хлеб, соль і вада – ... яда.

18. Знайдзіце спалучэнні слоў з памылкамі і запішыце правільна.

К чатырохстах васьмідзесяці двум тысячам штукам, дзве новых кнігі, з дзвюмястамі пяццюдзесяццю чатырма студэнткамі, з паўтара рублямі, у паўтарах вёдрах, чатыры новыя крэслы, адзін цэлы і чатыры дзесятых кілаграма, з чатырыста пяцідзесяці трох кароў, з двухстамі трынаццаццю сшыткамі, дзевяностамі будынкамі.

19. Ад колькасна-іменных спалучэнняў утварыце мажымыя складаныя назоўнікі і прыметнікі, укажыце спосаб утварэння.

Сто гадоў, сто працэнтаў, чатыры паверхі, пяць дзён, сорок гадоў, сем класаў, дзве тысячы, сорок пяць тон, два бакі, адзін год.

20. Адгадайце загадкі з лічэбнікамі. Праскланяйце лічэбнікі *дзве, дваццаць*.

1. Семсот варот – адзін уваход.
2. Тры браты на адным кані па белым полі едуць.
3. Дзве маткі маюць па пяць сыноў, а кожны з іх адно імя.
4. Дваццаць без пятнаццаці, трох не далажыўшы, двух не далічыўшы.
5. Пад адным капелюшом чатыры браты жывуць.
6. Сто сястрыц адну хустку вяжуць.
7. Тры браты пайшлі на раку купацца, двое купаюцца, а трэці на берэзе валяецца.

ДАВЕДКІ

1.
  1. Дарыявае маліна У зялёным садку; Ходзіць красна дзяўчына Адна (*прыметнік*) па садку (А. Куляшоў).
  2. Сем раз адмерай, адзін (*лічэбнік*) – адрэж (Прыказка).
  3. Спачатку Лясніцкі меркаваў, што здраднік – адзін (*займеннік*) з гэтых шаснаццаці (І. Шамякін).
  4. Адно (*прыметнік*) стажарышча, прысыпанае снегам, чарнелася засохлымі дубовымі галінамі (Якуб Колас).
  5. Аб адной (*прыметнік*) вадзе сыт не будзеш (Прыказка).
  6. Адзін (*займеннік*) з гасцей параіў быў праз суд спагнаць з Грамабойчыка ўтратнае (К. Крапіва).
  7. Адзін (*назоўнік*) і пры месяцы робіць, а другі і пры сонцы спіць (Прыказка).
  8. Думаў дзед і пра сваю хату, што праз колькі дзён застанеца адна (*прыметнік*), без гаспадароў (Якуб Колас).

9. [Туляга:] – Гэта далёкі продак аднае (займеннік) нашай хатняй жывёліны (К. Крапіва).

10. Адна (лічэбнік) галава добра, а дзве яшчэ лепш (Прыказка).

2. АЗБ7В5Г2Д6

3.

Спалучаюцца з два (абодва)	Спалучаюцца з дзве (абедзве)
Сын, студэнт, марабу, узгорак, дом, дрэва, медаль, завод, сабака, какаду шынель, перапіс, шымпанзэ.	Дзяўчына, студэнтка, дачка, кветка, міс, крыніца, гусь, фрау, далонь.

4. 30 – Л, людзі; 40 – М, мыслеце; 50 – Н, наш; 70 – О, он; 80 – П, пакой.

5.

1. Абедзве (жан.) спяшаліся на заняткі.

2. У гуках музыкі Абодва (муж.) ўспалічалі Пару далёкую, шчаслівую вясну (А. Александровіч).

3. Не лёгкі шлях прайшлі абое (муж і жан.) (Якуб Колас).

4. Абедзве (жан.) міла ўсміхаліся.

5. Абодва (муж.), убачыўшы Аляксея і азірнуўшыся па баках, прыветліва ківалі яму (Т. Хадкевіч).

6. Абое (муж і жан.) радаваліся нечаканай сустрэчы.

6.

А.

Мера даўжыні і плошчы	Мера аб'ёму сыпкіх рэчываў і вадкасці	Мера масы
Аршын, вярта, локаць, сажань, шнур, цаля	Асьміна, карэц, кварта, мядніца	Беркавец, залатнік, камень, лот, пуд

Б. Цаля (палец) – адзінка вымярэння невялікай даўжыні (па вертыкалі), калі аб'ектам вымярэння выступалі прадукты харчавання (сала на 2-3 цалі). Вядома, што 24 цалі ўваходзілі ў адзін локаць, калі 1 локаць = 65 см, то цаля = 2,7 см (65 : 24), калі локаць 50 см (па некаторых крыніцах прыблізна 0,5 метра), то цаля = (прыблізна) 2,08 см (50 : 24).

7. Два вазы і цэбар, два зайцы гнаць, тры грошыкі прыткнуць, сем пядзяў лоб, пятае кола ў возе, сем шкур здерці, адной левай.

8.

1. Адно вока бачыць далёка, а два яшчэ далей = ум – хорошо, а два лучше того.

2. Што будзе, то будзе, а дзве смерці не будзе = двум смертям не бываць, а адной не міноваць.

3. Дзе двух сварыцца, там трэці карыстаецца = двое дерутся – трэці в выигрыше.

4. Адзін дасужы, ды не дужы = адзін у полі не воін; адзін у море не рыбац.

5. Сем капот, ды голы жывот = сем одежек і ўсе без застэжек.

9.

Янка Купала “Дзве таполі”, В. Быкаў “Трэцяя ракета”, А. Куляшоў “Балада аб чатырох заложніках”, І. Шамякін “Першы генерал”, П. Панчанка “Тысячы небасхілаў”.

10.

Дуэт – ‘музычны твор для двух выканаўцаў (ад лац. duo = два)’.

Квартал – ‘частка забудаванай тэрыторыі горада, абмежаваная з чатырох бакоў вуліцамі’ і ‘чацвёртая частка года (3 месяцы) (лац. quatre = чатыры)’.

Кватэрн – ‘чатырохрадкоўе (ад лац. quatre = чатыры)’

Пенталогія – ‘музычны ці літаратурны твор з пяці частак (грэч. pente = пяць)’

Трыпціх – ‘твор мастацтва з трох карцін, барэльефаў, малюнкаў, аб’яднаных адной ідэяй, тэмай, сюжэтам (грэч. triptychos = трайны)’.

Іван Шамякін, пенталогія “Трывожнае шчасце”.

11. У сучаснай беларускай мове літаратурным з’яўляецца вымаўленне “нуль”, “абсалютны нуль” (у адрозненне ад рускай літаратурнай мовы, у якой “нуль” – устарэлае). Фразеалагізм *абсалютны нуль* мае значэнне ‘нікчэмны чалавек, зусім бескарысны ў якой-небудзь справе’. Тэрміналагічнае спалучэнне *абсалютны нуль* мае значэнне ‘самая нізкая магчымая тэмпература (-273,16 C)’.

12. У беларускай мове канструкцыя *а дзевятай гадзіне* можа ўжывацца са значэннем:

а) дакладнага часу (“у дзевяць гадзін”);

б) прыблізнага часу (“каля дзевяці гадзін”).

Значэнне канструкцыі выяўляецца ў кантэксце.

13.

1. А праз паўгадзіны ўжо трое хлапчукоў (*дзеінік*) спяшаліся да мурашніка... (У. Мясэвіч).

2. Вышыня яго [дуба] 42 метры (*выказнік*), дыяметр амаль 2 метры... (*выказнік*) (У. Мясэвіч).

3. Анатоль Пятровіч прыгадвае свой першы (*азначэнне*) ўрок (А. Пальчэўскі).

4. Польшча перадала нам у дар пяць зуброў (дапаўненне) (У. Краўчанка). Арлоўскі загадаў шасці партызанам (дапаўненне) пераапрунца ў форму чыгуначнікаў (В. Панамароў).

5. За два тыдні (акалічнасць) да заняткаў маці прывяла Валодзю ў школу (А. Пальчэўскі). Тры дні (акалічнасць) стаіць яго плыт на адным месцы (Якуб Колас).

14.

1. Адзін (лічэбнік), аднойчы (прыслоўе), адзінка (назоўнік), адзіны (прыметнік), адна пятая (лічэбнік), адзінства (назоўнік).

2. Пяцёрка (назоўнік), пяць (лічэбнік), пяты (лічэбнік), пяцёра (лічэбнік), упяцёх (прыслоўе), чатыры пятыя (лічэбнік).

3. Двойчы (прыслоўе), двойка (назоўнік), двое (лічэбнік), удвая (прыслоўе), два (лічэбнік), дваіны (прыметнік).

4. Тры (лічэбнік), тройчы (прыслоўе), траіцца (дзеяслоў), траіны (прыметнік), утрох (прыслоўе), троечнік (назоўнік).

5. Чатыры (лічэбнік), чацвёрка (назоўнік), у чатырох (прыслоўе), чацвёрка (лічэбнік), чвэрцьфінал (назоўнік), дзве чацвёртыя (лічэбнік).

15.

Два заводы (дапасаванне), пяць адказаў (кіраванне), тры тэатры (дапасаванне), шэсць самалётаў (кіраванне), чатыры лыжкі (дапасаванне), дваццаць адрасоў (кіраванне), सोак тры вагоны (дапасаванне), васьмнаццаць салдат (кіраванне), пяцсот чатыры вучні (дапасаванне), дзесяць слоў (кіраванне), дваццаць два экзэмпляры (дапасаванне).

16. Два сажні – чатыры цэлыя і дваццаць шэсць сотых метра (сажань – 2,13 метра).

Тры аршыны – дзве цэлыя і трынаццаць сотых метра (аршын – 0,71 метра).

Адна вярста – адзін кіламетр і шэсць метраў (вярста – 1,06 кіламетра).

Чатыры локці – дзве цэлыя шэсць дзясятых метра (калі локаць – 65 см) або два метры (калі локаць – прыблізна 0,5 метра).

17.

1. Абое рабое.

2. Адзін раз зманіш – другі не павераць.

3. Адзін дасужы, ды не дужы.

4. Адным пальцам вузла не завяжаш.

5. Варона з куста, а пяць на куст.

6. За аднаго бітага двух нябітых даюць, ды не бяруць.

7. З адной краскі вянок не саўеш.

8. За сем работ бярэцца, а ні адна не ўдаецца.

9. Лепей сем разоў змарыцца, як адзін раз пасварыцца.

10. Пятае кола ў возе.

11. Сем разоў мер і то не вер.
12. Калі мужык здароў, дык у яго сем паноў.
13. У добрай галавы сто рук.
14. На сем прыганятых адзін араты.
15. Хлеб, соль і вада – першая яда.

Абое рабое: аднаго крою, аднаго поля ягада, адным лыкам шытыя, адным мірам мазаны, два боты пара, аднаго балота чэрці, з аднаго цеста, на адзін капыл, на адзін лад, на адзін манер.

Адзін дасужы, ды не дужы: адзін дуб у полі – то не лес; адна пчала мёду не наносіць; адным пальцам вузла не завяжаш; адна галавешка і ў печы на гарыць, а дзве і ў полі не тухнуць; добра там жывецца, дзе гуртам сеецца і жнецца.

18.

З памылкамі

К чатырохстах сямідзесяці двум тысячам штукам – к чатыромстам сямідзесяці двум тысячам штукам;

дзве новых кнігі – дзве новыя кнігі;

з дзвюмястамі пяццюдзесяццю чатырма студэнткамі – з дзвюмястамі пяццюдзесяццю чатырма студэнткамі;

у паўтарах вёдрах – у паўтара вёдрах;

адзін цэлы і чатыры дзесятых кілаграма – адна цэлая і чатыры дзесятыя кілаграма;

з чатырыста пяцідзесяці трох кароў – з чатырохсот пяцідзесяці трох кароў;

з двухстамі трынаццаццю сшыткамі – з двумастамі трынаццаццю сшыткамі;

з дзевяностамі будынкамі – з дзевяноста будынкамі.

19.

Сто гадоў – стагоддзе (складана-нульсуфіксальны), стагадовы (складана-суфіксальны);

сто працэнтаў – стапрацэнтны (складана-суфіксальны);

чатыры паверхі – чатырохпавярховы (складана-суфіксальны);

пяць дзён – пяцідзёнка (складана-суфіксальны), пяцідзённы (складана-суфіксальны);

сорак гадоў – саракагоддзе (складана-нульсуфіксальны), саракагадовы (складана-суфіксальны);

сем класаў – сямікласнік (складана-суфіксальны), сямікласны (складана-суфіксальны);

дзве тысячы – двухтысячны (складана-суфіксальны);

сорак пяць тон – саракапяцітонка (складана-суфіксальны), саракапяцітонны (складана-суфіксальны);

два бакі – двухбаковы (складана-суфіксальны);

адзін год – аднагодак (складана-суфіксальны), аднагадовы (складана-суфіксальны).

20.

1. Семсот варот – адзін уваход (сетка).
  2. Тры браты на адным кані па белым полі едуць (пальцы, ручка і папера).
  3. Дзве маткі маюць па пяць сыноў, а кожны з іх адно імя (рукі і пальцы).
  4. Дваццаць без пятнаццаці, трох не далажыўшы, двух не далічыўшы (нічога, нуль).
  5. Пад адным капелюшом чатыры браты жывуць (стол).
  6. Сто сястрыц адну хустку вяжуць (пчолы і соты).
  7. Тры браты пайшлі на раку купацца, двое купаюцца, а трэці на берэзе валяецца (вёдры і каромысел).
- Дзве, дзвюх, дзвюм, дзвюма, пры дзвюх; дваццаць, дваццаці, дваццаці, дваццацю, аб дваццаці.

Святлана Мароз,
Марына Ржавуцкая